

ՃԵՐՄԱԿ ՔՐՈՆԻԿ

1939 - 1940

1939

Մարտ 19 - Գերմանիա կը հովանաւորէ Զիւսու-
լովաֆիան:

Յունիս 23 - Թուրքիոյ բարեկամութիւնը չա-
հելու համար, Ֆրանսա՝ Անգլիոյ ճնշումին տակ՝
Յունիս 23ի դաշնագրով անոր կը յանձնէ Ալեքսան-
տրէօի Սանմաքը:

Սեպտեմբեր 1 - Տանձիկի ու Նրբանցքին պատ-
ճառով պատերազմ կը ծագի Գերմանիոյ ու Լեհաս-
տանի միջեւ: Արշալոյսին դերման բանակները հիւ-
սիսէն ու հարաւէն կը մտնեն Լեհաստան. հոկտեմ-
բերի մէջ Ռուսաստան եւս կոնակէն կը յարձակի,
եւ Լեհաստան երկուքի կը բաժնուի Գերմանիոյ
ու Ռուսաստանի միջեւ:

Սեպտեմբեր 3 - Անգլիա ու Ֆրանսա պատե-
րազմ կը յայտարարեն Գերմանիոյ դէմ:

Սեպտ-ձոկտ. - Ռուսիա իրեն կը միացնէ ու
կը խորհրդայնացնէ Պալման երեք պետութիւն-
ները - Էսթոնիա, Լիթուանիա, Լեքսոնիա:

Նոյեմբեր 30 - Ռուսիա պատերազմ կը յայ-
տարարէ Ֆինլանտիոյ դէմ, որ անհամեմատ ուժին
ի սկզբան կը դիմադրէ քաջարար: 1940 Մարտ 12ին
կը կնքուի հաշտութիւնը ի վնաս Ֆինլանտիոյ:

1940

Ապրիլ 8 - 9 - Գերմանիա կը գրաւէ Տանիւար-
էան:

Ապրիլ 9 - Տանիւարէանի գրաւումին հետ միա-
ժամանակ՝ Գերմանիա նաւատորմիդով եւ օդանա-

ւերով կը ձեռնարկէ Նորվեկիոյ գրաւումին: Դաշ-
նակիցները օդնութեան կը փութան, բայց ուշ եւ
ի վերջոյ կը նահանջեն:

Մայիս 10 - Գերման բանակները կ'անցնին
Հոլանտայի, Պելմիֆայի եւ Լիւքսեմպուրկի սահ-
մանները: Դաշնակիցները օդնութեան կը փութան,
բայց ուշ: Մայիս 15ին Հոլանտա զինաթափ կ'ըլլայ
ու կը յանձնուի: Մայիս 28ին կը յանձնուի նաեւ
Պելմիֆա: Լիւքսեմպուրկի բախտը մէկ օրուան մէջ
կը վճռուի:

Յունիս 10 - Իտալիա, իբր դաշնակից Գերմա-
նիոյ, պատերազմ կը յայտարարէ Անգլիոյ ու Ֆրան-
սայի դէմ:

Յունիս 23 - Ֆրանսա զինաթափ կ'ըլլայ եւ
Զինադադար կը կնքէ Գերմանիոյ հետ: Յաջորդ
օրը Իտալիոյ հետ:

Օգոստոս 30 - Վերսալի Ռումանիան կը սկսի
անգամահատուիլ: Ռուսիա կը գրաւէ Պեսարա-
պիան եւ հիւսիսային Պուրովիան: Վիեննայի մէջ,
գերման եւ իտալ իրաւախոհութեամբ, Ֆրանսի-
ականի շուրջ կէսը կը տրուի Հունգարիոյ, իսկ
Տոպուսիան՝ Պուլկարիոյ:

Օգոստոս 19 - Իտալիա կը գրաւէ Անգլիական
Սոմալիան: Պատմութեան մէջ առաջին անգամ
Անգլիա կը կորսնցնէ գաղթաւայր մը:

Հոկտեմբեր 28 - Իտալիա վերջնադիր կու տայ
Յունաստանի, հրաժարելու անգլիական երաշխիք-
ներէն ու զործակցութենէն, եւ առժամայէս իրեն
յանձնելու նաւային քանի մը խորհրդանշան: Մեր-
ժուրի պարագային՝ իտալական զօրագունները Ալ-
պանիայէն կը մտնեն Յունաստան:

ՄԱՆ ԲՐՈՖ. ՆԻՔՈԼԱ ԵՕՐԿԱՅԻ

Ռումանիոյ մէջ նոյեմբերեան յեղափոխութեան
չարժուաններուն առեւն մահ գտան նախկին կառա-
վարութեան պատկանող բազմաթիւ անձեր, որոնց
կարգին, անձնական վրէժխնդրութեան հետեւան-
կանց նաեւ միջազգային դէմքը համբաւուր գիտ-
նական Նիքոլա Եօրկայի:

Այս մասին Նախարարական Խորհուրդը հետե-
ւեալը հաղորդեց. «Նոյեմբեր 27ի երեկոյան
Բրոֆ. Նիքոլա Եօրկա առեւանգուեցաւ Սինայի իր
բնակարանէն անձանթներու կողմէ: Ոստիկանու-
թեան կողմէ ձեռք առնուած արագ միջոցները տե-
ղեկանալու եւ նախկին վարչապետը ազատելու հա-
մար՝ ապարդիւն փնտցին: Նոյեմբեր 28ի առտուն

Փրահովայի ոստիկանները Բրոֆ. Նիքոլա Եօրկայի
անշուշտ մարմինը գտան Փրահովայի Սթրէշիք
զիւղին մէջ, ատրճանակի վեց դնդակներով զար-
նուած: Կառավարութիւնը յանցաւորները կը փնտ-
ռէ, անոնց նկատմամբ տնօրինելու համար ծանր
պատիժներ օրէնքին համաձայն»:

Բրոֆ. Նիքոլա Եօրկա քանի մը անգամներ այ-
ցելած էր Ս. Ղազար եւ միշտ սիրելի յիշատակնե-
րով մեկնած հոնէ: Իր հայազգիական շարք մը
ուսումնասիրութիւններուն համար Հայկական ձե-
մարանը զանիկա իր անդամներու դասին մէջ էր
արձանագրած: Իր մասին գրուած է ժամանակին
Բազմալեւի մէջ. 1931, 243: 1938, 256:

ԵՐՐՈՊԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

1 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1939

20 տարիներ միայն անցեր են Համաշ-
խարհային Մեծ Պատերազմէն առդին
(1918-1939) եւ ահա պայթած է ուրիշ պա-
տերազմ մը, համաշխարհային երեւոյթ
ուճեցող ասիկա ալ, որուն նպատակն է
Մուսսոլինիի եւ Հիթլերի պատգամներով
տրուած կարգախօսը. — Վերսալէն դուրս
արդարութեան ու խաղաղութեան նոր
կարգուսարք մը եւրոպայի ժողովուրդնե-
րուն համար, համաձայն իւրաքանչիւրի
կենսական ու ազգագրական պահանջնե-
րուն:

Պատերազմի առաջին տարին բոլորե-
ցինք արդէն անձկութիւններով եւ մե'նք
ալ ունեցանք մեր երիտասարդութեան դո-
ւալ հերքողներու դատին համար:

Մինչ նախորդ պատերազմին հրդեհը
տրուեցաւ Սերպիայէն, ներկայիս ծայր
տուաւ Լեհաստանէն, Տանձիկի ու Նրբանց-
քին պատճառով:

1918ին Վերսալի դաշնագրով՝ Գերմա-
նիոյ հիւսիսային մասը Բրուսիան կ'ան-
ջատուէր մայր հողէն, եւ անջատուած մի-
ջանկեալ հողը՝ Նրբանցքը կը միանար
մեծցուած Լեհաստանին, որ այսպէսով
կ'երկարէր մինչեւ Պալմիկ ծով, մէջն առ-
նելով նաեւ գերմանական կարեւոր նաւա-
հանդիստ Տանձիկը: Այս բաժանումին
նպատակն էր իրարմէ անջատուած պահել
գերմանական հողերը եւ Լեհաստանի տալ
եւթ մը դէպի ծով:

Գերմանիա, որ կ'աշխատէր Վերսալով
իրմէ խլուած հողերու վերագրւումին,
1939ի սկիզբներէն ամբիւններով բանակցու-
թիւններ սկսաւ Լեհաստանի հետ լեհական
Նրբանցքին մէջէն անցք մը ունենալու դէ-
պի Բրուսիա, ինչպէս նաեւ Գերմանիոյ
վերագրւածներու Տանձիկը, ուր սակայն

Լեհաստան եւս պիտի կարենար ազատ ելք
ու մուտք ունենալ եւ օգտագործել զայն
իրեն հաւային խարխիւ: Սակայն բանակ-
ցութիւնները անցան ապարդիւն, մինչ
միւս կողմէն Դաշնակիցները՝ Անգլիա ու
Ֆրանսա՝ երաշխաւորեցին Լեհաստանը եւ
յանձնարարեցին անոր չզիջիլ Գերմանիոյ
պահանջներուն. ասով կը փակուէր համա-
ձայնութեան ամէն դուռ:

Այն առեւ Սեպտ. 1ի արշալոյսին գեր-
ման բանակները հիւսիսէն ու հարաւէն կը
մտնեն Լեհաստան. Սեպտ. 3ին Դաշնակից-
ները Անգլիա ու Ֆրանսա կը յայտարարեն
պատերազմ Գերմանիոյ դէմ, հետեւանքո-
վը Լեհաստանի տուած իրենց երաշխիքին:

Այսպէս, ուրեմն, սկսաւ բախտորոշ
պատերազմը աշխարհի երկու մեծագոյն
բանակներուն միջեւ, ու մինչեւ օրս աւելի
ծաւալեցաւ եւ ուրիշ երկիրներ ալ քաշեց
կրակէ դօտին մէջ: 1940 Յունիս 10 Իտա-
լիա եւս պատերազմի մտաւ Գերմանիոյ
կողքին, իր դաշնակցի պարտականութիւն-
ները կատարելու համար:

Ժողովուրդներու բարոյական ու տնտե-
սական անհաւասարութեան անխուսափե-
լի հետեւանք՝ պայթեցաւ ներկայ պատե-
րազմը, նախորդէն քիչ վերջ, նշան՝ թէ
Վերսալ չէր կրցած երկարատեւ խաղա-
ղութեան մը հիմերը դնել ժողովուրդնե-
րու միջեւ եւ իր ստեղծած իրաւակարգը
չէր կրցած պարտադրել զանգուածներու
հոգեբանութեան վրայ:

Տարիներէ ի վեր, նախ Իտալիա եւ ա-
ւելի ուշ Գերմանիա, կը յեղեղէին թէ
պէտք էին վերաքննուիլ Վերսալի եւ անոր
յարակից դաշնագրերները, աւելի արդար
լուծում մը տալու համար Գաղթային եւ
Նախախիւրքու հարցերուն: Եւ մամուլ ու

քայքայեց Դաշնակիցներու պատերազմը: Եւ իրօք ալ ձմրան ու անգործութեան շրջանը ըրաւ այդ գործը: Այո՛, աշխատանքներ կատարուեցան, բայց ղեկավարներուն ու գործավարներուն սխալներուն համար անոնք զուր անցան:

Այսպէս, զինուորներ կը յոգնին խրամ փորելէ, պաշտպանուելու համար թշնամիէ մը, որ իրենց չ'երեւիր: Բարիդի զինարանները գիշերները փակ կը մնան առաջին շրջանին: Մասնագէտներ ու բանուորներ շարաթներով գետնախնձոր կը մաքրեն զօրանոցներուն մէջ: Արբասի մէջ Հեղինակը կը տեսնէ քանի մը հազար պահեստի զինուորներ, որոնք կը զբաղին բանջարեղէնի մշակութեամբ, հաւաքուածութեամբ, նապաստակ ու խող պահելով: Երբ զինուորները սկիզբները կը զգան անկողնի ու զգեստի պակաս, այս բանին համար չուտով կը կազմուին գործակալութիւններ, եւ կը սկսին դալ ծրարները: Ստացած նուէրները այնքան շատ կ'ըլլան, որ ամէն մէկ զինուոր կրնայ օրական 200 զլանիկ ծխել՝ եթէ յաջողի: Բարիդի ու Լոնտոնի ընտրանին կը սկսի նոր շարժում մը, որովհետեւ զինուորները պարապ են ճակատին վրայ — բանակի համար ընթերցանութեան նիւթեր, ուտիօ, զուարճութիւններ, գաւեշտ, պար, ներկայացում: Անգլիացիները զբօսցնելու համար կը կազմուին համերգի խումբեր, բաղկացած անուանի կատակերգակներէ ու գերասանահիներէ, որ կը շրջին զինուորական ինքնաշարժներով եւ սպաններու առաջնորդութեամբ: Մաթինօյի մէջ ալ չեն պակսիր շարժանկարի սրահները: Զինուորները լաւ սնունդ կ'առնեն ու քիչ կ'աշխատին. հետեւանքը կ'ըլլայ զիրութիւն ու դանդաղաշարժութիւն եւ ոգեւորութեան պակաս:

Այսպէս է որ քայքայուեցաւ Դաշնակիցներու պատերազմը:

Կ'անցնի 1940ի ձմեռը. մինչեւ հիմա փոքր բախումներ միայն տեղի ունեցած են լրտես պահակախումբերու Մաթինօյի ու Սիկֆրիտի միջեւ. մինչ այս՝ Հիթլեր նոր պարունին յաջողութեամբ կը գործէ Տա-

նիմարքայի ու Նորվեկիայի մէջ: Մինչեւ ապրիլի վերջերը դեռ պատերազմական ծանր շարժումներ չեն երեւիր: Մասնադէտ ռազմավարներէն շատեր կը կարծեն թէ Հիթլեր 1940ի ամառն ալ հանդիստ պիտի ձգէ արեւմտեան ճակատը, ինչ որ հնարաւորութիւն կու տայ Դաշնակիցներուն մինչեւ 1941 ձեռք բերել օդային գերակշռութիւն, իսկ 1942ին ունենալ բաւականաչափ ծանր հրետանի ու հրասայլեր յարձակելու համար Սիկֆրիտ գծին վրայ. Զօր. Ժիրօ իսկ, յանգուզն նախանձնարկող մը, ըսած է որ Դաշնակից բանակը 1941էն առաջ չի կրնար յարձակողականի անցնիլ:

Երբ ամէն ոք պատերազմը հեռացած կը կարծէր եւ այդպէս ալ կ'ապրէր, մայիս 10ին սկսաւ իսկական պատերազմը, գերմանական շանքաւարտը (Պլիցբրիկ), Հոլանտայի եւ Պելճիքայի ուղղութեամբ, եւ քանի մը օրէն Փրանսական սահմանադուրին վրայ երեւցան գերման 4 միլիոն մեքենականացած բանակները:

Սկսաւ գերմանական գրոհը Փրանսայի հողէն ներս, որուն 7 տարուան պատրաստութեան չկրցան զիմադրաւել ո'չ Դաշնակից բանակները (Փրանսա, Անգլիա, Հոլանտա, Պելճիքա) եւ ո'չ 8-10 ամսուան մէջ չ'իյնուած «Տալատիէ» գիծը. իսկ ա'յնքան անհրաժեշտ վախճան ունեցաւ հրոշակաւոր Մաթինօն, կռնակէն շրջապատուելով եւ անձնատուր ըլլալով Սիկֆրիտի որդիներուն: —

* * *

Դնենք հոս բաղդատութիւնը Դաշնակից եւ Գերմանական բանակին եւ ուժերուն.

ԲԱՆԱԿ

Ֆրանսա — 60 զօրաբաժին (Division).
ասկէ զատ, անգլիական սակաւ զօրաբաժիններ կը կռուէին Պելճիքայի ճակատին վրայ ու Փիանտրի մէջ: Համադրումար շուրջ 2,000,000

Գերմանիա — 150 զօրաբաժին + 11 մեքենականացած զօրաբաժին: Համադրումար — շուրջ 4,000,000

Համեմատութիւն — Փրանսական 1 գերմանական 2ի դէմ:

ՍԱԽԱՌՆԱԿ

Համեմատութիւն — Փրանսական 1 գերմանական 6ի դէմ:

Ինչպէս թիւով նմանապէս որակով ալ վեր էին գերմանականները:

Այս պատերազմին սաւառնակի նորութիւններէն էին գերմանական Շքուֆաւս մարածիկները (իտալականները՝ picchiatelli) եւ Մեսսըրշլաֆտ հալածիչները: Առաջինները հազարաւոր մեղրէ յանկարծակի ուղղաձիգ վար կը դահաւիթէին թշնամի զրահաւորներու, հակօդային մարտկոցներու, հրասայլերու ու գունդերու վրայ:

ՀՐԱՍԱՅԼ

Այս տեսակէտով Դաշնակիցները դարձեալ վար էին գերմանացիներէն:

Ֆրանսա — 1000 միջին ու ծանր եւ 2550 թեթեւ հրասայլ: Անգլիացիք ամբողջը 60 հրասայլ միայն զրկեցին Գերմանայի օդնութեան:

Գերմանիա — 3000 միջին ու ծանր, 1500 թեթեւ եւ 1500 ալ դեռ պահեստի:

Համեմատութիւն — Փրանսական 1 գերմանական 2ի դէմ: Դեռ նկատի չենք առնել բանակի մեքենականացման ու զինուորներու եւ այլ պիտոյքներու փոխադրութեան (չարհամար գործածուած մեքենաները կառւածանիւ, ինքնաշարժ, զրահապատ կառքեր, եւն.) որոնց մէջ միշտ գերակշիռ էր Գերմանիան:

Կ'արժէ քանի մը խօսք ըսել պելճիքական ու Փրանսական ճակատներուն վրայ գործածուած գերմանական նոր տեսակի հրածածուած գերմանական նոր տեսակի սայլերու մասին, որոնք յաղթութիւնը վճռող պատճառներէն մէկը կը նկատուին:

Գերմանիա զանազան առիթներուն, ինչպէս Սպանիական պատերազմին մէջ, ուսումնասիրելու ու գործնական փորձեր ալ կատարել էր իր զանազան տեսակի հրասայլերու յարձակողական ու զիմադրողական արժէքին մասին:

Լեհաստանի պատերազմին մէջ գերմանացիք գործածել էին մասնաւորապէս թե-

թեւ ու արագընթաց հրասայլեր, երկրին մակերեսային դժուարութիւններուն դիմադրաւելու համար. սակայն անոնք ամբողջապէս զրահապատուած չէին եւ դիւրաւ խոցելի էին դաշտային մեծ թնդանօթներէն: Ասիկա Դաշնակիցներուն կարծել տուաւ թէ Գերմանիա անոնցմով նոյնքան ապահով յարձակողական մը չէր կրնար գործել, եւ թէ վերջապէս Ֆրանսան Լեհաստան մը չէր: Եւ յետոյ անգլիացի ու Փրանսացի շատ ռազմագէտներ մեծ արդիւնքներ չէին վերագրել հրասայլերու յարձակողականին:

Բայց Դաշնակիցները չափազանց անակնկալի եկան, երբ պելճիքական ու Փրանսական ճակատներուն վրայ մէջտեղ եկան 50-60 նոյնիսկ մինչեւ 80 քոնցնց ամենածանր հրասայլերը, գաղտնի շինուած, այն շրջաններուն՝ երբ Փրանսայի մէջ կը մտածուէր ինչպէս զուարճացնել զինուորմտածուէր ինչպէս զուարճացնել զինուորները: Որոնց դէմ անկարող տեսնուեցան Դաշնակիցներուն 15-25 միլիմետրեայ հակահրասայլային թնդանօթները, եւ արդէն կահրասայլային թնդանօթները, եւ արդէն Անգլիացիները կամրելէն ծրարելը: Անոնք գործեցին ահադին նախճիր մը, անվախ յառաջանալով թշնամիին դէմ, եւ ճամբայ բանալով ետեւէն եկող բանակներուն:

Ուրիշ տեսակի մեծ հրասայլեր կային, որ կ'անցնէին գետերէն, առանց ջուրէն վնասուելու:

Բայց ամէնէն սարսափելիներն էին բոցարձակ հրասայլերը (Lance flamme), որոնք՝ օդէն պաշտպանուած չթուքաներէ՝ մինչեւ 2. 100 մեղր կրակ կը ժայթքէին մորթներին վրայ, եւ որոնց առջեւէն Փրանսական զինուորները ու գաղթային սեւասացի զինուորները ու գաղթային ահաբեկ՝ վերէն մորթները կը փախչէին ահաբեկ՝ վերէն վարէն կրակի մէջ: Ասկից՝ ժողովուրդին խուճապը դէպի հարաւային Փրանսա: Այս խուճապը դէպի հարաւային Փրանսա՝ գիւրոցարձակները ուրիշ դեր ալ ունէին. գիւրոցարձակները թափանցէին մինչեւ թշնամի չեր առնել կը թափանցէին մինչեւ թշնամի երկաթադիւս (béton armé) ամբողջները, եւ կամ վերաւոր ծակերու մէջ խողովակաբաց կամ վերաւոր ծակերու մէջ խողովակներ մտցնելով՝ 30-50-80 մեղր հեռաւորութեան եռացած ձէթի գետակներ կը վիթենէն եռացած ձէթի գետակներ կը վի-

Ժէին ներս. ամբողջներուն պաշտպանները չէին կրնար դիմանալ հրավառ ձէթէն առաջ եկած տաքութեան, ծուխին ու կրակին, եւ դուրս ելլելով կը յանձնուէին:

Այս մեծ հրասայլերն ու բոցարձակներն էին որ թշնամի դիմէին ներս կը մտնէին, առանց վախնալու պաշարուելէն, եւ արդէն թշնամին ճեղքուած ու չփոթեցեան մատնուած կ'ըլլար: Այսպէս էր որ գերմանացի աշխարհաբաժինները, ղեռ բանակը չհասած, յաջողեցան դրաւել բաղմաթիւ ամբողջներ, բերդեր, կամուրջներ ու ճամբու հանգոյցներ, եւ խորտակել թշնամի համախմբումներն ու գերմադրող կէտերը:

Բացի այս միջոցներէն, գերմանացիք շատ յաջողութեամբ գործածեցին օդային բանակը, անկարգելաւորները (parachutiste) եւ թշնամի երկրին ներսը գործող հինգերորդ զորասիւնը (V.me colonne): Առագերորդ զորասիւնը (V.me colonne): Առաջինները անկարգելով վար կ'իջնէին սաւառնակներէն՝ թշնամի բանակին ետեւը, կը դրաւէին կամուրջներ, ռատիօյի ու հե-

ռադրի կայաններ, հալօդային թնդանօթներ, եւն. վար իջնելուն կատարելապէս զինուած, միասին ունէին հեծանիւ, զնդածիր, հաղորդիչ ռատիօ, լուսանկարի գործիք, ատրճանակ: Ասոնք է որ քանի մը վայրկեանի մէջ ահագին բաղմութեամբ վար իջնելով, Հոլանտայի մէջ դրաւեցին սաւառնակի դաշտը, ռատիօկայանը, եւ քաղաքը, երբ հոլանտացիք լուր հունէին, եւ գերմանական բանակը գեռ քիւլօմդերներով հեռու էր: Նմանապէս դրաւեցին Պելճիքայի մէջ Լիէժի անառիկ բերդերը, եւ վերջապէս մեծ գործ տեսան Նորվեկիոյ ինչպէս նաեւ Ֆրանսայի մէջ:

Իսկ հինգերորդ զորասիւնը կը կազմուէր պատերազմիկ երկիրներուն մէջ գտնուող գերմանասէրներէ, որոնք լրտեսութեամբ կը գործէին յօգուտ Գերմանիոյ:

Ուրեմն, բանակներու, զէնքերու ու կազմակերպութեան այս համեմատութեամբ էր որ մայիս 10ին սկսաւ իսկական պատերազմը Ֆրանսական ճակատին վրայ:

Տեսնենք մանրամասնութիւնները:

Բ

ԻՆՉՊԷՍ ԻՆԿԱԻ ՖՐԱՆՍԱՆ

Ստորեւ կը դնենք շահեկան մէկ յօդուածը Փրէր Լագարեի (նախկին խմբագիր «Paris Soir» օրաթերթին եւ վիշիի կառավարութեան հոկտեմբերեան վնոյով Ֆրանսայէն փախչող ուրիշ յայտնի դէմքերու հետ գրկուած ֆրանսական քաղաքացիական պատերազմի կերպով կը ներքենէ), ուր այդքան արամաթիք կերպով կը ներկայացուի պատկերը Ֆրանսայի ողբերգութեան:

Ֆրանսան ինկալ փոքր ազգի մը պէս, Լեհաստանի, Նորվեկիայի, Հոլանտայի ու Պելճիքայի պէս: Ինկալ Ֆրանսան աշխարհառջակ իր բանակին հետ՝ չկարենալով ինքզինքն փրկել փուլուլմէ, որուն դրդիւնը տակաւին կը հնչէ բոլորիս ականջին մէջ:

Ինչո՞ւ ինկալ Ֆրանսան: Հետեւինք Լագարեի յօդուածին եւ կը փակենք քննուկը այդ առեղծուածին:

Ա

Գերման յարձակողականը — Դաշնակից բանակները դէպի Պելճիքա — Կամըլէն շփոթած:

Մայիս 10ի արշալոյսին, Դաշնակից բանակներու վերին հրամանատարը, Կամը-

լէն, որ ընդհանուր պատերազմի ատեն Ժօֆրի քարտուղարն էր եւ որ զրած էր 1914ի Մարնի յարձակողականին հրամանադիրը, լսելէ յետոյ իր օգնականներուն տեղեկագիրը դէպի Պելճիքա եւ Հոլանտա օդնութեան փութացող Դաշնակից զորամասերուն մասին, կը բացաղանչէ. — «Լաւ, ճակատամարտը սկսելու վրայ է, կազմենք մեր աշտօրուայ հրամանադիրը»: Եւ կը թելադրէ. —

«Հոկտեմբերէն ի վեր նախատեսուած յարձակողականը սկսած է այս առաւօտ... Գերմանները սկսած են ցմահ կռուիլ մեզի դէմ... Ուրեմն, Ֆրանսայի եւ իր Դաշնակիցներուն կարգախօսը պիտի ըլլայ... քաղաքներն... կորով եւ ինքնաշարժութիւն...»

Կամըլէնի «հոկտեմբերէն ի վեր նախա-

տեսած» պարբերութիւնը նշանակալից է: Ութը ամիսներէ ի վեր այս լուրի մշտնջեղ փոքրակազմ զորավարը յարձակողականի սկսելու բոլոր թելադրութիւնները մէկ կողմ չարտած էր: Անիկա համոզուած էր որ Մաթինոյի դիմը անխոցելի էր: Այդ պատճառաւ ալ մերժեց Լեհաստանի օդնութեան հասնելու համար Սիկֆրիտ գիծին, ուղղութեամբ յարձակողականի անցնիլ: Սիկֆրիտ գիծը պաշտպանող 3-11 գերման զորաբաժիններուն դէմ Դաշնակիցները կրնային երեսուն հինգ զորաբաժիններով կարճակիլ: Կամըլէն չուզեց այս, մերժեց յարձակիլ: Նոյնպէս յունուարէն-մարտ մերժեց Ֆինլանտայի օդնութեան փութալ եւ իր մտածելակերպով համոզեց նաեւ անգլ. զորավարները՝ Այրլենտայտը եւ Կորթը: Նոյնպէս՝ ան հակառակեցաւ Պելճիքա եւ Հոլանտա զօրք զրկել, որովհետեւ վերջին տասնեւհինգ տարիներու ընթացքին Ֆրանսացի քաղաքացիները մերժած էին քուէարկել անհրաժեշտ դրամները՝ յարձակողական բանակի մը անհրաժեշտ եղող մեքենականացման համար:

«Մեր միակ պատերազմը պէտք է որ ըլլայ պաշտպանողական պատերազմ մը ընդդէմ Գերմանիոյ, մինչեւ որ ան սպառէ իր ուժերը», կ'ըսէր ան:

Ֆրանսական կառավարութիւնը, սակայն, համամիտ չէ Կամըլէնի այս ինքնաշարժութեանը եւ անշարժութեանը: Դաշնակիցները Ֆինլանտայի անկումէն յետոյ կ'ուզէին աւելի գործունէութիւն ցոյց տալ: Այսպէս Բէյնոն դեկտեմբեր 1940-ին մարտ 22ին եւ Կամըլէնի պաշտօնական նշանակումը Տալտին, որուն բնաբանն էր՝ «Ժախալի յարձակողական չենք ուզեր», «Ժախալի յարձակողական չենք ուզեր», կը քաշուի ասպարէզէն: Ապրիլի վերջերը Բէյնո կը ջանայ Կամըլէնը հեռացնել, ինչպէս չի յաջողիր:

Մայիս 10ին գերման յարձակողականը կը սկսի: Մայիս 10ին, 11ին եւ 12ին դէպի Հոլանտա եւ Պելճիքա արշաւող Դաշնակից ուժերը իրենց թափը կը կորսնցնեն, որովհետեւ բաղմաթիւ փախստականներ արհեստաւ կ'ըլլան: Այսուհանդերձ 2օր ժիրո-

յի եօթներորդ բանակը կը յաջողի Անվերս հասնիլ: 2օր Պելլօթի բանակը կը հետեւի Մէօզ գետին, մինչդեռ Քօրափի բանակը կը քալէ Նամուրի եւ Արտէնի ուղղութեամբ:

Սակայն, Դաշնակից բանակները տակաւին չտեղադրուած Պելճիքայի եւ Հոլանտայի իրենց նոր դիրքերուն մէջ, գերմաններ կ'անցնին Ալպերթ ջրանցքը (որ գերման ընկերութիւն մը շինած էր) եւ Հոլանտան ալ ձեռնարկ կ'ըլլայ: Իսկ անգլ. զին, Արտէնի մէջ (անանցանելի ըլլալու համբաւ ունի եղեր), գերման մեքենականացած զօրքը կ'աւել ֆրանսացի գիծադրողները եւ ութը ժամէն կը կտրէ կ'անցնի անտառը եւ կը հասնի Ֆրանսայի երկրորդ գիծը, որուն պաշտպանները տակաւին հասած չէին հոն:

Այսպէս մայիս 14ին գերմանները կը հասնին Ֆրանսական սահմանը, կը խուժեն Սետանէն ներս եւ կը շարունակեն իրենց արշաւը: Մինչդեռ Պելճիքա եւ Հոլանտա զացող Ֆրանսական զինուորներուն տեղը դրաւելու եկող երկրորդ կարգի զինուորները տակաւին տեղադրուած իսկ չէին իրենց դիրքերուն վրայ. եթէ կանուխէն հասած ըլլային՝ կրնային ամիսներով դիմադրել:

Գերմանները չուտով կը դրաւեն զօրավար Քօրափին բանակատեղին հոնկէ նահանջի կեղծ հրամաններ կը զրկեն Ֆրանսական զօրքերուն եւ կը կտրեն հաղորդակցութեան միջոցները:

Այսպէս սահմանին վրայ ցիրուցան զօրքը կը մատնուի խուճապի եւ չի ստանար հրահանգներ: Ի դուր անոնք կը սպասեն հրամանի, որ կ'ուշանայ. ի դուր կը սպասեն օդնութեան որ չի յայտնուիր. ի դուր կը նային դէպի երկինք, բայց հոն միայն գերման օդանավերը կը տեսնեն:

«Դաւաճանութիւն... դաւաճանութիւն կայ», կը պոռան զինուորները եւ զէնքը ձգելով կը փախչին: Խուճապ խուճապի վրայ, գոյժ գոյժի վրայ, ըսի ըսանք, զրոյցներ, սուտ լուրեր, վաղող վաղողի, կատարեալ փրկուում:

Այսպէս գերմանները առանց զնդակ արձակելու քուրիսքներու արագութեամբ կը խուժեն Ֆրանսայէն ներս: Տեղ տեղ, սակայն, փոքրաթիւ ուժեր հերոսական դիմադրութիւն ցոյց կուտան, բայց ի դո՛ւր... Քօրափին բանակը քայքայուած է մի անգամ ընդմիջտ:

Մայիս 15ին գերմանները արդէն կը յաջողին բաժնել Պելճիքայի մէջ գործող Դաշնակից բանակները Ֆրանսայի մէջ մնացողներէն:

Կամըլէն կը շուարի: Իր սպայակոյտը այսպիսի յարձակողական մը իր մտքէն անգամ չէր անցներ: Հինգ օրուան մէջ Կամըլէնի ամբողջ պաշտպանողական ծրագիրները ջուրը կ'իյնան:

Մայիս 17ին Չըրչիլ Փարիզ կու գայ եւ կը տեսնուի Բէյնոյի, Տալատիէի եւ Կամըլէնի հետ:

Չըրչիլ կը խոստանայ զրկել երկու դօրաբաժիններ Ֆրանսայի օդուժիցէն: Չըրչիլ կը զարմանայ, որ հակառակ իր այդքան սխալներուն տակաւին Կամըլէն գործի գլուխ մնացած է: Նոյն օրը Կամըլէն կը յայտարարէ իր նոր հրամանագիրը. — «Յաղթեցէ՛ք կամ մեռէ՛ք... Պէ՛տք է որ յաղթենք»:

Մայիս 18ին Բէյնոյ նոր գահլիճը կը կազմէ: Նկատելով որ վախճանը մօտաւոր է, Բէյնոյ՝ Վերտէօնի հերոս ֆելժէնը փոխ նախարարապետ կ'անուանէ այն մըտածով որ միայն ֆելժէն կրնայ ժողովուրդին ընդունիլ տալ պարտութիւնը: Բէյնոյ կը քչէ Տալատիէն պատերազմական նախարարութենէն եւ ներքին գործոց նախարար կ'ընէ Մանտէլը, խոտասիրտ եւ կամակոր, սակայն կարող վարչապետ մը:

Մայիս 19ին Վէյկան կ'ըլլայ ընդհանուր հրամանատար, յաջորդելով Կամըլէնին: Այդ օրուանէ սկսեալ շատ քիչ կը լսուի Կամըլէնի մասին: Ըսողներ եղան, որ Կամըլէն զնդակահարուած է: Ուրիշներ պնդեցին, որ ինքնասպան է եղած: Սակայն, ութը օր վերջը զինքը կը տեսնեն Փարիզի մօտ իր բնակարանին կից պարտէզին մէջ, երբ վարդենիները կը ջրէր ան:

Բ

Զօր. Վէյկան ընդհ. հրամանատար — Պելճիքա անճատուր — Սօմի ֆակաուսմարտը:

1935ին Կամըլէն Վէյկանին յաջորդած էր, իսկ այժմ 1940ին դերերը կը փոխուէին եւ Վէյկան կը յաջորդէր Կամըլէնին:

Այս երկուքը զիրար չեն սիրեր: Վէյկան չարժուէր պատերազմի ջատագով է, առանց վստահելու ամբացուած դիրքերու ամենակարողութեան: Իբր փառասէր զօրավար մը Վէյկան կասկածելի երեւցած էր անոնց աչքին, որոնք զայն վտանգաւոր կը նկատէին Ռամկապետութեան համար:

Ան դարձեալ հոս է, կանչած են զինքը Սիւրբայէն, ուր Մերձաւոր Արեւելքի Դաշնակից բանակին պետն էր: 73 տարեկան է ան, քաջառողջ է եւ չի վախնար պատասխանատուութիւններ ստանձնելէ: Ան կը նախատեսէ միջոցներ՝ վերահաստատելու համար զինուորական գերիշխանութիւնը: Ան զիտէ, որ կացութիւնը վատ է, սակայն տեղեակ չէ գործուած աւերի չափին:

Բէյնոյ կը բացատրէ անոր կացութիւնը եւ կը շեշտէ, որ գերմանները անցած են էն դետը եւ դրաւած են Արրաս եւ Ամիէն քաղաքները, հասնելով ծովեզերքը: Տակաւին ծրագիր մշակուած չէ թէ ինչպէս վերակազմելու է Ֆրանսական ուժերը: Հիւսիսային բանակը կը շարունակէ հարուածել գերմանները՝ մեծ վնասներ պատճառելով:

Սետանէն մինչեւ Մօնթեռի երկարող ճակատին վրայ կասեցուած են գերմանները: Միակ միւլթարական լուրը՝ մինչեւ այժմ:

Հարցը հոն է թէ ի՞նչպէս կարելի է Պելճիքայի մէջ կտրուած Դաշնակից ուժերը միացնել Արրասի վրայով Սօմի բանակներուն:

«Երթամ նայիմ», կ'ըսէ Վէյկան մայիս 21ին: Եւ իր հաւատարիմ օգնական հարիւրապետ Մարէլ Կուսսէի ընկերակցութեամբ Վէյկան կը թռի թշնամի գիծերուն վերեւէն: Անոր սաւառնակը կը ծակծկուի

զնդակներէն: Սաւառնակին վարիչը կը սոսկայ եւ «Զօրավար, ասոնք զնդակներ են, որ կը սուլեն» կը պոռայ:

«Այո՛, այո՛... այդպէս է», կը պատասխանէ անվախ Վէյկան եւ Սէն Փօլի վրայէն կ'անցնի Տիւնքէրք: Յետոյ Շէրպուրկի վրայով կը վերադառնայ Փարիզ եւ կը հեռախօսէ Բէյնոյին:

«Ակնկալածէս աւելի դէժ է կացութիւնը. ատենը հասած է որ լուրջ որոշումներ տրուին»: Մինչ այդ արդէն Վէյկան տեսակցած է Պելճիքայի թաղաւոր Լէոփոլտի հետ եւ կը կասկածի անկէ: Որովհետեւ Լէոփոլտ մերժած էր հրաժարիլ պելճիքական բանակներուն վերին հրամանատարութենէն եւ չէր ուզած հնազանդիլ Դաշնակիցներու վերին Հրամանատարութեան այն հրահանգին, որ պելճիքական բանակները քաջուին դէպի Ֆրանսական սահմանը: Նոյնիսկ Լէոփոլտ ցոյց տուած էր յանձնուելու միտում, եթէ պարագաները ստիպէին եւն.:

Մայիս 16էն սկսեալ անգլիական ուժերուն հրամանատարութիւնը դժգոհ է Դաշնակից ուժերուն վերին հրամանատարութենէն: Սակայն, երբ Վէյկան գործի գլուխ կ'անցնի, զօր. Այրընսայտ իսկ կը խոնարհի: Սակայն, միեւնոյն ատեն կը յայտնէ անոր, որ նկատի ունենալով կացութեան լրջութիւնը՝ ինքը պիտի մտածէ Պելճիքայի մէջ մնացած անգլիական բանակին փրկութեան մասին:

Մայիս 20ին երբ գերմանները կ'անցնին Մէօզ դետը հինգ մեքենացուած զօրաբաժիններով եւ բազմաթիւ զրահապատ զօրքերով, զօր. Այրընսայտ կ'անցնի Անգլիա ու ժողով կը գումարէ իր սպայակոյտին հետ պատերազմական նախարարութեան մէջ, Լոնտոն: Կ'որոշեն Սօմի վրայէն յարձակողական անցնիլ: Ֆրանսացի սպաները կը համաձայնին եւ կը թելադրեն, որ զօր. Պլանչարի զօրաբանակը եւ առաջին բանակին մէկ մասը աջակցին անգլիացիներուն:

Սակայն, Վէյկան աւելի ընդարձակ ծրագիր մը յղացած է: Այս ծրագիրը կըր-

նար փրկել Ֆրանսայի բանակները: Հետեւաբար, Վէյկան կը հակառակի Այրընսայտի ծրագրին՝ եւ կը կշտամբէ զօր. Պելլօթը անգլիացիներուն հետ համաձայնած ըլլալուն համար եւ անգլիացիներուն կ'ըսէ թէ՝ ինք պահեստի ոյժերը պիտի գործածէ իր ծրագրին համար, հետեւաբար չի կրնար ոյժ տալ անգլիացիներուն: Անոնց նաեւ կը թելադրէ, որ վերջ տան առանձին յարձակողականի սկսելու իրենց ծրագրին: Սակայն, արդէն անգլիացիներուն յարձակողականը սկսած կ'ըլլայ:

Անգլիացիներուն յարձակողականը կը յաջողի իր սկզբնական շրջանին մէջ, սակայն, չուտով անոնք կը հանդիպին բուռն դիմադրութեան եւ կը ստիպուին նահանջել, նոյն իսկ լքելով իրենց նախկին դիրքերը:

Մայիս 23ին զօր. Պելլօթ Իփրէ մէջ Լէոփոլտին եւ զօր. Կորթին կը յայտնէ Վէյկանին ծրագիրը, որ հետեւեալն էր. —

Ֆրանսացիք հիւսիսէն, իսկ անգլիացիք հարաւէն պիտի յարձակէին մայիս 26ին եւ պիտի ջանային անցնիլ Սօմը, այսպէս իրադարձելով միացումը Դաշնակից բանակներուն:

Վտանգաւոր ծրագիր մը, սակայն, հնարաւոր միակ ծրագիրը, որ կրնար փրկել Ֆրանսան:

Դժբախտաբար, մայիս 28ին զօր. Պելլօթ ինքնաշարժի արկածի մը զոհ՝ կը մեռնի, ու այսպէս Ֆրանսացիներու հիւսիսէն յարձակողականը կը դանդաղի:

Մայիս 25ին պելճիքացիները կը նահանջեն: Ասոր վրայ զօր. Պլանչար, որ Պելլօթին տեղը անցած է, կը տեղեկացնէ զօր. Կորթին պելճիքացիներու նահանջը: Զօր. Այրընսայտ զօր. Կորթին կը տեղեկանայ նահանջին գոյժը եւ կը սկսի անգլիական բանակներուն նահանջը պատրաստել: Պելճիքացիները կը յանձնուին:

Այսպէս, պելճիքացիներու անձնատուութիւնը կ'արգիլէ Դաշնակիցներուն յարձակողականը: Գերմանները կը յառաջանան եւ անգլիացիք կը քաջուին ծովեզերք՝ ձգելով իրենց ծանր հրետանին եւ այլ պի-

տոյքը: Ֆրանսացիներն ալ կ'ընեն նոյնը:

Այսպէս, գերմանները իրենց թիկունքէն անվախ կը յարձակին Սօմի վրայէն եւ կը սկսի մեծ ճակատամարտը, զոր «Ֆրանսայի ճակատամարտը» կը կոչէ Վէյլան:

Մայիս 29ին Վէյլան դաշլիճին կը յայտնէ, թէ Սօմի ճակատամարտը հնարաւոր կոչուներուն վերջինն է եւ թէ բոլոր պահեստի ուժը պիտի նետէ այդ կռիւին մէջ եւ թէ անկարելի պիտի ըլլայ նահանջել ալլեւս:

Արդիական պատերազմին մէջ, կ'ըսէ Վէյլան, նահանջող բանակ մը կորսուած պէտք է նկատել, որովհետեւ յարձակող թշնամին աւելի արագօրէն կ'արշաւէ քան նահանջող բանակը: Հետեւաբար, նահանջը եթէ արագ պիտի ըլլայ, անկարելի կ'ըլլայ փրկել պիտոյքը, հրետանին եւ ռազմամթերքը, հետեւաբար, նահանջող բանակը ճակատ չի կրնար կազմել:

Ուրեմն, կը բացատրէ Վէյլան իր ընկերներուն, արդիական նահանջ մը իմաստ չունի:

Յունիս 1ին Վէյլան միեւնոյն բացատրութիւնները կու տայ Չըրչիլին, որ Փարիզ եկած էր մասնակցելու Դաշնակիցներու վերին պատերազմական ատենանին նիստին: Վէյլան Չըրչիլէն օգնութիւն կը խնդրէ:

Յունիս 4ին Տիւնքէրը կը գրաւուի գերմաններէն եւ յաջորդ առաւօտուն կը սկսի Սօմի ճակատամարտը:

Առաջին օրը Ֆրանսացիք կը դիմադրեն եւ կը դիմանան թշնամիին ուժղին հարուածներուն: Վէյլան կը յայտարարէ, որ դո՛ւ է արդիւնքէն: Բէյնօ կը յայտարարէ որ «յոյսի պատճառ կայ»:

Յունիս 6ին Ֆրանսացիք կը յուսան կամ կը հաւատան որ հրաշք մը պիտի պատահի եւ Ֆրանսան պիտի փրկուի, ինչպէս որ մի քանի անգամ այդպէս եղած էր անցեալին մէջ եւ յաղթած էին:

Բէյնոյ կը դռէ դաշլիճը: Կը հեռացնէ Տալտիէն: Կ'առնէ իր կողքին Տը Կօլը եւ ոյժ կու տայ Պոտուէնին: Տը Կօլը դեռ 12

օր առաջ բարձրացած էր զօրավարի աստիճանին: Ան եղած է միշտ ջատագովողը բանակին մեքենացման եւ օգային տորմիդներու զօրացման:

Այսպէս մինչեւ յունիս 9ը կացութիւնը յուսալից կ'երեւի եւ շատերը լաւատես են: Այդ օրերուն Բէյնոյ Ռուզվելթին կ'ուղղէ օգնութեան իր առաջին կոչը: Նոյնիսկ Վէյլան կը յայտարարէ բանակին. — «Թշնամին նկատելի վնասներու ենթարկուած է եւ հասած է իր ուժին վերջին աստիճանին: Հասած ենք մետասաներորդ ժամը, դիմացէ՛ք»:

Սակայն, Վէյլան յաջողած է միայն քառասուն զօրաբաժիններ քով քովի բերել, մինչդեռ գերման ուժերը օր ըստ օրէ կը ստուարանային: Անոնք ունէին հարիւր զօրաբաժիններ հարիւր մղոն ճակատի մը վրայ:

Ֆրանսական զօրքը յողնած է, օրեր շարունակ կռուելէ վերջ, առանց հանգիստի: Անխուսափելին կը կատարուի: Ապաւիլի մէջ Սկոթլանդի զօրաբաժինը կը պարտուի, եւ գերմանները կը յառաջանան: Վէյլան կը փորձէ նոր ճակատ կազմել, միեւնոյն ատեն կը հրահանգէ, որ դաշլիճը անմիջապէս հեռանայ Փարիզէն:

Յունիս 9ին կառավարութիւնը կը թողու Փարիզը եւ կը քաշուի Թուր: Ընդհանուր սպայակոյտի կեդրոնը կը քաշուի Փարիզէն հարիւրքսան մղոն հեռու վայր մը:

Գ

Բէյնոյ, Փէթէն, Վէյլան կը վիճին — Չըրչիլ կը քաջալերէ — Բարիզ կը գրաւուի:

Յունիս 10ին Վէյլան եւ Բէյնոյ կը մեկնին ճակատը դնելու: Երկու օրէն կը վերադառնան ընդհանուր սպայակոյտին նոր կեդրոնը Պրեար՝ Լուարի վրայ: Ու կը սկսի փիճարանութիւնը: Վերջապէս, Վէյլան կ'երակացնէ. —

«Ամէն ինչ կորած է... Պէտք է դադրե-

ցընել կռիւը վատթարագոյնէն խուսափելու համար»:

Յունիս 11ին Իտալիա պատերազմ կը յայտարարէ...

Յունիս 11ին, Բէյնոյ կը հասնի Թուր եւ կը մերժէ զինաթափ ըլլալ՝ ըսելով.

«Ֆրանսայի ողին պարտուած չէ»: Ան կը ջանայ համոզել Փէթէնը: Սակայն, Փէթէն Վէյլանէն ալ աւելի համոզուած է որ կռիւը շարունակել անկարելի է: «Ձինուորական կարելիութիւններ չկան ալլեւս, կ'ըսէ ան, ուրեմն դադրեցնելու է կռիւը»:

Բէյնոյ կը հրաւիրէ Չըրչիլը հեռախօսով: Դաշլիճը նիստի կը հրաւիրուի ոստիկանատան մէջ: Նախարարները յուզուած են, ջղադրդիւ եւ յուսահատ: Նիստը կը բացուի, մինչ դուրսը կը սկսին իյնալ ռումբերը: Թուր կը ռմբակոծուի:

Բէյնոյ կողմնակից է շարունակելու պատերազմը ունէ՛ղ զինով: Մանտել եւ Տը Կօլ համակարծիք են անոր: Այս վերջինը կը թելադրէ, որ բանակը քաշուի Պրեթօն եւ դիմադրէ: Այս առաջարկը կողմնակից չունի: Քամփիլի կ'է Լօրան Էյնաք կ'առաջարկեն քաշուիլ հիւսիսային Ափրիկէ եւ շարունակել պատերազմը Անգլիոյ կողքին:

Չօր. Փէթէն դանդաղօրէն ոտքի կ'ելլէ եւ կը սկսի խօսիլ. —

«Կացութիւնը պարզ է: Իւրաքանչիւր ժամ որ կ'անցնի, կորսուած ժամ մըն է... Քանի յառաջանան գերմանները, այնքան խստապահանջ պայմաններ պիտի առաջարկեն: Քանի դեռ կանգուն է Մաթինոյի դիժը, քանի դեռ մեր բանակը բոլորովին քայքայուած չէ եւ ունինք մեր նաւատորմիդը, եկէ՛ք զինադադար մը խնդրենք: Հակառակ պարագային, յաղթողին կամքին պիտի ենթարկուինք»:

Ֆրոստար եւ Շօթան կը համաձայնին Փէթէնին, նոյնպէս երկու նոր նախարարները՝ Պոտուէն եւ Պուլթելիէ:

Ճիշդ այդ պահուն կ'իմացնեն Չըրչիլի ժամանումը: Նիստը կ'ընդմիջուի: Չըրչիլ շատ կը զղացուի:

«48 ժամ եւս դիմադրեցէ՛ք», կ'ըսէ ան.

«այս գիշեր իսկ ես կը զրկեմ ձեզի 1000 ռմբաձիգ սաւառնակներ եւ զօրք եւ պիտոյք: Որքան որ կրնաք, ջանացէ՛ք կեցնել փրկուումը»:

Իրաւ ալ երկու գիշեր յետոյ 500 անգլիական ռմբաձիգ սաւառնակներ կը ջանան կանգնեցնել գերմաններուն յառաջխաղացումը: Բայց ի դո՛ւր...

Գիշերը ուրիշ նիստ մը դաշլիճին: Լըպրէոն կը նախագահէ: Բարձրագոյն հրամանատարը պիտի ղեկուցանէ: Այս նիստը տեղի կ'ունենայ Թուրէն քանի մը մղոն հեռու՝ Շաթօ Տը Լանկէզի մէջ: Ներս կը մտնէ Վէյլան, գունատ եւ ջղային...

«Պարոններ, — կ'ըսէ ան, — ահա ձեր առջեւ կը կենայ յաղթուած եւ անպատոււած զինուորական մը: Կարելի չէ ընել ուրիշ ունէ՛ք բան, եթէ ոչ զինաթափ ըլլալ, զէնքը վար դնել»:

Նախարարները կը դգան իրենց պատասխանատուութիւնը: Բեռը ծանր կու դայ անոնց ուսերուն... Ֆրոստար կ'արտասուէ: Բոլորին ալ աչքերուն մէջ արցունքի կաթիլներ կ'երեւին: Կ'որոշեն Փարիզը բաց քաղաք հռչակել: Փարիզը պաշտպանելով շատ շատ մէկ երկու օր պիտի կրնային ուշացնել գերման զրոհը, մինչդեռ պիտի կործանէր քաղաքը:

Կ'որոշեն նաեւ քաշուիլ Պորտօ, որովհետեւ Թուր քաղաքը վտանգուած էր արդէն:

Նոյն օրը, յունիս 14ին գերմանները կը մտնեն Փարիզ եւ դաշլիճին հաւաքատեղին՝ Շաթօ Լանկէզը կը ռմբակոծուի գերմաններէն:

Պորտոյի մէջ խոնուած են չուրջ երկու միլիոն փախստականներ: Հոն են պետական պաշտօնեաները, երեսփոխանները,

* Յունիս 6ին արդէն զօր. Վէյլան Բէյնոյի ուղղած ստիպողական նամակով մը կը պնդէր, որ կառավարութիւնը զինադադար խնդրէ. ան կը փափաքէր որ Բարիզ փրկուի, կառավարութիւնը պէտք չունենայ տեղափոխուելու, եւ թէ՛ Իտալիա պատերազմի չմտնէ:

Բայց Դաշլիճը գրեթէ միաձայնութեամբ անխախտ կը մնայ կռիւը շարունակելու իր որոշումին մէջ:

Ծերակոյտի անդամները: Բոլորը, բոլորը
կը դռնն ուր վախճանը մօտալուտ է:

Դրամատիկները, ճարտարարուեստի տի-
տանները, վաճառականները, գրողները,
անոնց ընտանիքները, կիները եւ սիրուհի-
ները հոն են եւ կը պատրաստուին չուել...
Ո՞ւր: Փողոցները խճողուած... մայթերը
խռնուած են... իրարանցում, թոհու-
րոհ... զրոյցներ, շինծու, կեղծ լուրեր
... սարսափ... հոն են նաեւ բարեկամ
երկիրներու ղեկավարները:

Ահաւասիկ զօր. Հալէքը, Լեհաստանի
նախարարը. անոր ճերմակ մօրուքը կը
չարժի վեր վար, երբ ան խօսքի բռնուած
է Պելճիքայի նախարար Փիէլոյի հետ...
Հօթէլ Սիլանտիտի առջեւ խռնուած են
Րօշիլտները... Վիեննայէն, Լոնտոնէն եւ
Փարիզէն:

Այսպիսի կացութեան մը մէջ են Ֆրան-
սայի դահլիճին անդամները: Օրը քանի
մը անգամ նիստ կը գումարեն: Կը վիճին
եւ կը ծրագրեն կառավարութիւնը փոխա-
դրել Մարոք, Ալճերիա կամ Անգլիա: Ժա-
մերով կը վիճին...

Փէթէն կը պնդէ, որ զինադադար ըլ-
լայ: Կողմնակիցներ կը շահն: Փէթէն հա-
զած է իր համազգեստը եւ դողդոջուն
ձայնով կը խօսի.

«Հաճեցէ՛ք մտածել, պարոններ, —
կ'ըսէ ան. — Մտածեցէ՛ք Ֆրանսայի ապա-
գային մասին... Չենք կրնար թողուլ մեր
ազգը ինքն իր զլխուն եւ յաղթականին...
Կենանք մեր հայրենիքի սուրբ հողին վը-
րայ եւ հոգ տանինք մեր ժողովուրդին:
Վերջին ժամը գեռ չհնչած, երբ այն ատեն
յաղթականը անվախօրէն պիտի մերժէ
նոյնիսկ զինադադարի մասին խօսիլ, եկէ՛ք
ապահովենք մեր քաղաքներուն եւ մեր ե-
րիտասարդներուն ապագան: Այսպէս մենք
գէթ ապահոված կ'ըլլանք կարելիութիւնը
մեր վերադարձումին»:

Դ.

Մաթիւս շրջապատուած — Չրէքիի
առաջարկը — Երկու խմբակներ — Փէթէն
նախարարապետ — Զինադադար:

Ֆրոստար, Պոտուէն, Փրօլոսթ եւ Պու-

թըլիէ համակարծիք են Փէթէնին:

«Ժողովուրդը պիտի չըմբռնէ մեր մեկ-
նումը, կամ փախուստը, — կ'ըսէ Փրօ-
վոսթ. — Անոնք պիտի ըսեն որ մենք դրա-
մին սնտուկը առինք եւ փախանք»:

«Պէտք է աճապարել, — կը պաղատի
Փէթէն, — Վերտէօն, Մեց, Սետան, Է-
փինազ, Պէլֆօր, Թրօյ, Շօմօն, Օրլէան
ինկած են»...

Ներս կը կանչեն Վէյկանը, որ Վիշիի
անկումէն յետոյ Պորտօ փոխադրած է իր
սպալակոյտը.

«Վատթարագոյնը պատահած է», —
կ'ըսէ ան. «Մաթիւսի զիծը չըջապատ-
ուած է եւ չուտով կը չըջապատուեն Ալ-
պեան ուժերը: Ինքնապաշտպանութեան
անջատ եւ փոքր կղզիներ միայն մնացած
են: Մեր սաւառականները փճացած են մե-
ծաւ մասամբ:

Րէյնոյ կը հակաճառէ, սակայն... Ան
կողմնակից է որ կուրը շարունակուի:

«Չենք կրնար յանձնել նաւատորմիդը,
— կ'առարկէ ան. — Չենք կրնար ամէն
ինչ կորսնցնել, նոյնպէս մեր պատիւը:
Կայսրութիւնը ունի միջոցներ»:

Դարձեալ ան կը հեռախօսէ Չըրչիլին,
որ կը մերժէ այս անգամ Պորտօ գալ, բայց
ունի նոր առաջարկ մը, այն է՝ կազմել
Փրանքէրրիտանական միացեալ պետու-
թիւն մը, որ կառավարէ երկու երկիրնե-
րուն ժողովուրդները, մինչեւ որ պատե-
րազմը վերջ գտնէ: Ըստ այս առաջարկին,
բրիտանական եւ Փրանսական խառն դահ-
լիճ մը պիտի կազմուէր եւ նախագահը
Փրանսացի պիտի ըլլար: Երկու կայսրու-
թիւնները պիտի կառավարուէին մէկ կե-
դրոնէ եւ այսպէս Ֆրանսա պահպանած
պիտի ըլլար իր անկախութիւնն ու գոյու-
թիւնը իբր մեծ ազդ մը:

Այս ծրագիրը իբր թէ զաղտնի պիտի
պահուէր: Մանտէլ կը հիանայ այս առա-
ջարկին. Տը Կօլ կը հաստատէ առաջարկը:
Սակայն, Փօմարէ կը պնդէ, որ այսպիսի
միութիւն մը անգլիական ղեկիչխանու-
թիւնը պիտի հաստատէր:

Գալով Ռուզվելթի պատասխանին, ան
դրական ոչինչ կը պարունակէր, բացի

քաղցր խօսքերէ եւ դիմադրողներուն օդ-
նելու խոստումներէ: Մինչ այդ, «մինչեւ
վերջը պէտք է կռուիլ» ըսողներէն Իպար-
նեկորէյ եւ Շիշերի կը յարին Փէթէն-Վէյ-
կան խումբին:

Իսկ յունիս 16ի առաւօտուն Րէյնոյ —
Մանտէլ — Տը Կօլ խմբակին, որոնք դի-
մադրութեան կողմնակից են, յարած կը
մնան Լուի Մարէն, Լուի Րօլլէն, Քամփին-
կի, Իվօն Տելպոս եւ Ժորժ Մօնէն: Կը
տատամսին Տօթրի եւ Լօրան էյնաք: Այս
վերջինները տրամադիր են յարել Րէյնոյի
խմբակին, սակայն, տեղեակ ըլլալով մնա-
ցած սաւառականներու թիւին (500 առաջին
կարգի օդանաւ) կը թեքուին միւս կողմը:

Պօսարանը նիստ չ'ունենար, սա-
կայն, հարիւրաւոր երեսփոխաններ Պոր-
տօ են: Մեծամասնութիւնը երեսփոխաննե-
րուն եւ ծերակուտականներուն կողմնակից
են զինադադարի: Կը հակառակին Ծերա-
կոյտի սպիտակահեր նախագահ Ժաննէնի
եւ Երեսփոխանական Ժողովի նախագահ
Լեոնանման հասակով էրիօ...

Վերջին նիստը դահլիճին... Փէթէն
կ'ուզէ որոշում տալ: Լը Պրէտն կը նախա-
դահէ. կը խնդրէ որ որոշում կայանայ:
Կը համաձայնին, համոզուած ըլլալով որ
քաղաքացիական իշխանութիւնը անգոր է:
Կ'որոշեն Զուլիցերիոյ կառավարութեան
միջոցով Հիթլերի կարծիքն իմանալ զինա-
դադարի մասին:

Րէյնոյ կը հրաժարի իսկոյն: Փէթէն
կը կազմէ նոր դահլիճ մը՝ մասնակցու-
թեամբ Վէյկանի եւ ծովակալ Տարլանի:
Փէթէն կը խորհրդակցի զօր. Ֆրանքոյի
ներկայացուցիչին հետ, նաեւ պապական
նուիրակ Մօնսինեօր Վալերիի հետ: Երկու
դիւանագէտները կը խոստանան զինադա-
դարի առաջարկը իմացնել Գերմանիոյ եւ
Իտալիոյ իշխանութիւններուն: Զինադա-
դարի առաջարկը կ'ըլլար զինուորէ զին-
ուորի, զինուորական պատիւով:

Յունիս 18ին Հիթլեր եւ Մուսոլինի կը
խորհրդակցին: Մինչ այդ՝ կը շարունակ-
ուի գերմանական արշաւը գէպի Ֆրանսա-
յի ներսերը: Իրարու ետեւէ կը դրաւուն

Ռէյն, Նեվեր, Վիշի, Լիոն... Կը հասնին
Զուլիցերիոյ սահմանը... Տակաւին լուր
չկայ Պերլինէն եւ Հոմմէն: Պորտոյի մէջ
ճնշումը սոսկալի է: Յամառ զրոյցներ...
մէկը միւսէն անհաւատալի... Րէյնոյ Ամե-
րիկա է գացեր... Սո՛ւտ... Հոս է...
Մանտէլ ձերբակալուեր է... Ո՛չ, միայն
Տը Կօլ անցած է Անգլիա: Տը Կօլ, փառա-
սէր արքայականը, անցած է Անգլիա, հոն
ըմբոստ կառավարութիւն մը կազմելու
հաճար:

Վերջապէս...

Յունիս 19ին լուրը կու գայ Պերլինէն.
— «Որոշեցէ՛ք ձեր լիազօրները, որոնք
լիազօրուած ըլլան զինադադար կնքելու
եւ ստորագրելու: Եթէ ընդունելի ըլլան
անոնք, կ'իմացնենք ժամադրաւայրը»:

Զօրավարներ Հունցիկէր եւ Պերթերէ,
ծովակալ Լը Տիւք եւ Լէոն Նօլ կը լիազօր-
ուին ու կը մեկնին Քամփիէյնը:

1918ին գերման զօրավարները ստացան
այն ատենուան զինադադարին ճնշող պայ-
մանները շոգեկառքի վակոնի մը մէջ: Ահա
նոյն այդ վակոնին մէջ լիազօրները Ֆրան-
սայի՝ կ'ընդունին զինադադարին պայման-
ները, մինչ այդ՝ զիշերը Պորտօ կը ում-
բակոծուէր:

Մինչ այդ՝ Անգլիոյ ծովային նախա-
րարը Ալեքսանդր եւ Բրիտանիոյ ղեկաւա-
նը Քէմփպել կու գան Պորտօ եւ կը տե-
սակցին Փէթէնի, ծովակալ Տարլանի եւ
Պօտուէնի հետ: Ասոնք պատուոյ խօսք կու
տան Անգլիոյ ղեկավարներուն, որ Ֆրանսա
ո եւ է պարագայի տակ պիտի չյանձնէ իր
նաւատորմիդը գերմաններուն:

Ծովակալ Տարլան նորակազմ դահլի-
ճին կ'առաջարկէ, որ Փրանսական նաւա-
տորմիդը զինաթափ ըլլայ Փրանսացիներ-
րուն ձեռքով, որպէս զի չստիպուին կռուիլ
իրենց զինակից Անգլիոյ նաւատորմիդին
դէմ: Դահլիճին անդամները կ'ընդունին
ծովակալին առաջարկը:

Յունիս 23ին կը ստորագրուի հանրա-
ծանօթ զինադադարը:

Հետեւեալ օրը Իտալիոյ հետ ալ կը
կնքուի զինադադար եւ յունիս 25ին, ժա-

մը 12ը 35 բոպէ անց, կը դադրին թշնամութիւնները:

Այսպէս, Ֆրանսա, որուն երկու երրորդը դրաւուած է գերմաններէն պատերազմի 297րդ օրը եւ պարտուած վերջին ճակատամարտը սկսելէն 47 օր յետոյ, յաղթուած կը յանձնուի եւ զինաթափ կ'ըլլայ, սպասելով հաշտութեան, որ պիտի կնքուի պատերազմի լրանալէն յետոյ, երբ Անգլիա եւ Գերմանիա զադրեցնեն այն ահաւոր պատերազմը, որուն վախճանը մարդ չի գիտեր, թէ ե՞րբ եւ ի՞նչպէս պիտի դայ:

Այսպէս ինկաւ հզօր Ֆրանսան, երէկուան յաղթականը... Ինկաւ յաղթողին բռնեցէն ուշաթափ: Վա՛յ պարտեալին...:

* * *

Ֆրանսայի զինադադարէն վերջ՝ Անգլիա յայտարարեց, թէ ինքը մինակ թէեւ՝ բայց կը շարունակէր պատերազմը Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ դէմ: Եւ ստուգիւ ցամաքին, ծովերուն ու ովկիանոսներուն վրայ եւ օդին մէջ, ինչպէս ամբիւրեան գաղթավայրերուն մէջ, պատերազմը կը շարունակուի կատաղօրէն ու յամառօրէն:

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԲԵՐ

Abedik Gróf Csodálatos élete = Jrták: Dr. Kallos Lajos és Dr. Kerekesházi József = Dr. báró Nyáry Pál tanulmányával. = Fővárosi Nyomda RT. 20×13. էջ 120.

(Ապետի կոմսին գաբմանալի կեանքը)

Հունգարերէն լեզուով հունգարացի հեղինակներուն այս դործը Հայերու մատչելի ընելու գիտումով, օգտակար կը համարինք տալ անոր ամփոփոյթը:

Ապետի (Ազա Պետրոս - Ա. Պետիկ - Ապետիք) կոմսութեան տուէութեան մէջ կ'ըսուի թէ, անիկա Արշակունի հարստութեան մէկ շառաւիղէն է: Ասոր նկատմամբ այսօր դրական ո՛րեւէ փաստ չունինք: Իր ընտանեկան նախկին բոյնը Անի կը գտնուէր. բայց արդէն իր մեծահարուստ պապը Հալէպ կը գտնենք Գարակէօղեան անունով: Ան չտաճկանալու համար, մարտիրոսացաւ: Հայրը՝ Մուրատ, որ* պարսիկ արքունիքը փախած էր, երբ հալածանքները կը դադրին Հալէպ կը վերա-

Պատմական այս արձանագրութիւնը կ'ուզենք վերջացնել հոկտ. 31ին՝ Փէթէնի դործակից եւ Արտաքին դործերու նախարար՝ Փիէր Լաւալի հետեւեալ յայտարարութեամբ իրր վերջարան հոկտ. 24ին Մօնթուարի մէջ տեղի ունեցած Փէթէն - Հիթլեր առաջին տեսակցութեան մասին տուած իր տեղեկատուութեանը:

«Մօնթուարի երկու տեսակցութենէն միշտ պիտի պահեմ յուզիչ յիշատակ մը: Իրենց պատմութեան ընթացքին՝ երկու մեծ ազգերը բախեցան իրարու: Երբ Մաքալստ Փէթէնը տեսայ Հիթլերի դիմաց, հասկցայ որ կարելի էր պատերազմէ տարբեր կերպով կարգադրել մեր երկու ազգերուն ֆակտագիրը:

«Այսուհետեւ Ֆրանսա պէ՛տք է գիտնայ ինքիւնքը պաշտպանել օտար միջամտութիւններու դէմ, եւ առանձին ազատութիւններուն իր արտաքին քաղաքականութեան պատասխանատուութիւնը:

«Անհուճօրէն ցաւալի է ստիպուիլ պարտութեան յետոյ հաստատել գայն, գոր կրնայինք մախապէս կարգադրել...:

ԽՄԲ.

դառնայ կնոջը քով: Կ'ունենայ տասերկու զաւակներ, որոնցմէ միայն Մանուկը (մեր Ապետիքը) կ'ապրի:

13 տարեկան հասակին՝ Օսմանեան դուռը կը կոչուի, հոն դաստիարակուելու համար: Մայրը, որդին տաճկանալու վտանգէն ազատելու համար, Ֆրանսուս Բիդէ Ֆրանսացի հիւպատոսին խորհուրդով՝ նախ երուսաղէմ անկէ ալ Հոռոմ կը փախցնէ: Հոս Ուրբանեան վարժարանը կը մտնէ եւ հայկական Մանուկ անունը Պետրոսի կը փոխէ: Վեց ծիրանաւորներու ներկայութեան իմաստասիրութեան վկայականի քննութիւնը ամենափայլուն կերպով կը կատարէ: Նոյնպէս կը փայլի Աստուածաբանութեան ընթացքին մէջ. այնուհետեւ եկեղեցական վիճակը չ'ընդգրկել, որպէս զի հակասութեան Եւրոպա-Պարսկական դաշնակցութեան տրամադրէ իր բովանդակ կարողութիւնները:

Իր ազնուատոճութեամբ, արեւելագիտութեամբ ու լեզուագիտութեամբ շուտով իրր թարգման կը դրուի Մատթէոս անունով եկեղեցականին

քով, որ Պարսիկ Շահին քով դեսպանութեան կը մեկնէր:

Տաճկանակիր ճամբորդութենէ մը վերջ, շապուհի չ'ուրախիրութեամբ կ'ընդունուին Սուլթան Շահին, որ մտերմութեամբ կը վարուի հետեւին եւ փոխ-դեսպանութիւն մը կը զրկէ Հոռոմ: Դեսպանութիւնին յաջողած կ'երեւի, որովհետեւ Մատթէոս Նախիջեւանի Արքեպիսկոպոս կը կարգուի:

Ապետիք շուտով Շահին մտերմութենէն կը դառնայ մինչեւ որ իսլամացած իր մէկ ազգականին քսութիւններուն պատճառով կը թողու արքունիքը եւ կ'երթայ Մատթէոս Արք.ին քով Նախիջեւան:

1673-5 տարիներու ընթացքին ուրիշ Պապական պատուիրակութիւն մ'ալ կը մեկնի դէպի Պարսկաստան Նարոյեցի Բիսպոսոս անուն քահանային առաջնորդութեամբ: Կը մտերմանան իսկոյն, եւ մինչ նուիրակը Ապետիքի Պարսիկ իշխաններու քով ըրած դիմումներով կը յաջողի շուտով Շահին ներկայանալ, պատուիրակին ալ Ապետիքի խորհուրդներով՝ ազգերագիրով մը կը յաջողի ջնջել տալ Նախիջեւանի դաւաճութեան պահանջուած ահաբեկ տուրքը:

Շահը դեսպանութիւնը փոխարինելու եւ Եւրոպա-Պարսկական դաշնակցութիւնը դրական փոփոխութիւն մտցնելու համար, կը նուիրակէ իր կողմէն Բիսպոսոսը Ապետիքին հետ, Հոռոմ եւ Արեւմուտքի միւս արքունիքներու քով:

Ռուսաստանի վրայէն, 1677ի ամառուան սկիզբները Վիեննա կը հասնին, ուր սակայն դրական արդիւնքներ չ'են գտնու. Բիսպոսոսը անթաքտութեամբ կը շարունակէ իր ճամբան դէպի Հոռոմ, տանելով Շահին եւ Վիեննայի պատուէրները. մինչ Ապետիքը դործունէութեան լաւագոյն ասպարէզ նշմարելով Օսմաններէն վտանգուած Վիեննան, հոն կը մնայ, իրր խորհրդական Ռազմական Գերագոյն խորհուրդին:

1680-1684 տարիներուն Վիեննայի եւ Լեհական արքունիքներուն քով տենդադին զիւանագիտական դործունէութեան կը նուիրուի եւ կը գնահատուի: 1684ին Աւստրիոյ Կայսրէն եւ Հունգարիոյ Թագաւորէն, իրր վարձատրութիւն կ'ընդունին «Խուճաւաքի կոմս» տիտղոսին հետ «Բաքա» կոչուած կալուածները:

1684ին միաճանութեամբ քրիստոնեայ միացեալ պետութիւններու կողմէ դեսպան կ'ընտրուի եւ կը մեկնի Շահին քով, բայց ճամբուն վրայ կը կորսուի անհետ...:

Հատորիս 98-102 էջերուն մէջ կը խօսուի Ապետիքի դրական Գործերու մասին: Մեծագոյն գործն է Cehil Sutum (տալ. 1678 Վիեննա) Լատիներէն, Իտալերէն, Յունարէն, Պարսկերէն եւն:

լեզուներով: Պարսից քաղաքական, կրօնական սովորութիւններուն պատմութիւնն է յստակ, զուարթաւունք եւ իր դարուն դործածուած գիտական ոճովը: Ունի «Հաւատքի անմահ վրայ» գրքոյկն ալ ինչպէս նաեւ զիւանագիտական տեղեկագրութիւններ, անձնական նամակներ եւ Վիեննա կատարած բանախօսութիւններ:

103-110 էջերու մէջ համառօտ ակնարկներ կան ԺԳ դարու սկիզբէն մինչեւ վերջերս Հունգարիա զաղթած հայերուն եւ անոնց տուած գլխաւոր դէմքերուն վրայ: Հուսկ գրքին վերջին էջերը նուիրուած են աշխատութեան աղբիւրներուն:

Գիրքը աշխատուած է հունգարացի նշանաւոր հեղինակներէ, իրեւ երախտագիտական ցոյց մը հանդէպ այն մեծ «հունգարացած» հայուն, որ իր կորովն ու մտաւոր կարողութիւնները քրիստոնեայ ազգերու ազատագրութիւն նուիրելով, նպաստած էր ամէնէն առաջ Հունգարիոյ ազատագրութեան:

Հեղինակները խնամով պրպտած են հունգարիոյ պետական ու անհատական, Վիեննայի կայսերական ու Վենետիկի Հասարակապետութեան զեւանները: Նկատի առնուած են նաեւ ժամանակակից դեսպաններու յայտարարութիւնները, Անգլիացի, Ֆրանսացի եւ Իտալացի ուղեգրութիւնները: Դիմուած է նոյնպէս անհատներու եւ արեւելագէտներու, եւն:

Հակառակ այսքան աշխատութեան, հեղինակները քիչ ատաղձ դտած են կատարեալ կենսագրութիւն մը վերակազմելու համար: Ապետիքի նկատմամբ վաւերաթուղթերուն անհետացումը բնական երեւոյթ մըն է, եթէ նկատենք նոյն դարու թուրք-հունգար, թուրք-աւստրիական պատերազմները, որոնք ստէպ զիւանները խուճապական փոխադրութիւններու կը ստիպէին:

Վաւերաթուղթերու այս պակասը կարելիին չափ անզգալի դարձնելու համար հեղինակները մեծ ուշադրութիւն դարձուցած են պատմական շրջանակները - զիւանագիտական թէ միջավայրի - յստակօրէն վերակազմելու: Այս աշխատութիւնը իրենց թոյլ տուած է որ պակասաւոր վաւերաթուղթերու իրական իմաստն ու արժէքը գտնէին կամ դէթ հաւանականութեան մը մօտենային:

Հեղինակները հոս մասնաւոր ուշ դրած են պատմականութեան. տարակուսական վաւերաթուղթ մը երբեք իրրեւ ստոյգ չ'են ներկայացնել, այլ միշտ կը շեշտեն թէ իրենց աղբիւրը ինչ չափով ստուգութիւն կամ հաւանականութիւն կրնայ ներշնչել:

Այս գիրքով անձանթ մեծ հայ մը մոռացութենէն փրկուած է. իսկ հունգարերէն լեզուով տպագրուած հայանիւթ աղքատ մատենագրութիւնը իր կարգին ճոխացած:

Հ. ՅՈՒՍԻԿ ՊՈՒՇԼԻԿԱՆ